

Марк Карлович Бротман*Цимбалюк В.І.***ДУ «Інститут нейрохірургії ім.акад. А.П.Ромоданова АМН України», м.Київ**

25 квітня 2008 року виповнилося 100 років з дня народження відомого українського невролога-вертебролога, вегетолога, одного з найактивніших організаторів нейрохірургічної служби в Україні, завідувача оргметодвідділом Київського НДІ нейрохірургії впродовж 18 років (1959–1977), а потім співробітника оргметодвідділу до 1988 року (тобто, майже 30 років роботи в оргметодвідділі) кандидата медичних наук Марка Карловича Бротмана.

Марк Карлович народився в сім'ї відомого київського лікаря Карла Гнатовича Бротмана, який закінчив Київський медичний університет святого Володимира і все життя працював земським лікарем на Подолі.

Карл Гнатович користувався великим авторитетом у киян, і коли він помер у віці 56 років, величезна процесія киян, вдячних за лікування, провела його в останню дорогу. Мама Марка Карловича Фаєр Марія Соломонівна виросла в сім'ї купця I гільдії. Вона прожила 92 роки.

Марк Карлович навчався в чоловічій гімназії на Подолі. Навчався в гімназії легко. Хоча в житті більше спілкувався російською мовою, прекрасно знав українську мову, основи її були закладені в гімназії знаменитим викладачем української мови Драй-Хмарою – поетом, автором збірок віршів.

Напевно, в гімназіях того часу гарно навчали, бо в своїй анкеті Марк Карлович писав, що добре (хорошо) знає російську, українську і французьку мови і «слабо» (не достатньо) англійську і німецьку.

Після закінчення гімназії поступив у 1925 році в Київський медичний інститут, який успішно закінчив у 1931 році.

З 1931 по 1937 роки працював в медичних закладах (переважно в санаторіях) Слав'янська, Харкова, Києва. 1931 р. – лікар ординатор Слав'янського санаторію, 1932–1933 – старший асистент Інституту курортології і фізіотерапії (Харків), 1933–1934 – ординатор Психоневрологічного санаторію в м. Києві, 1935–1937 – головний лікар «електросветолечебниці» Укркурорта м. Києва.

Вже тоді у Марка Карловича проявилася схильність до літературної діяльності, навіть публікував в пресі статті про те, як куркулі отруювали колодязі, борючись проти радянської влади.

В 1937 р. Марк Карлович поступив в аспірантуру кафедри неврології Київського Інституту удосконалення лікарів. Цю кафедру очолював на той період відомий професор Маньковський Борис Микитович.

Наукова робота була присвячена вивченню висцеральних та вегетативних симптомів, які часто виникають при вертеброгенній патології. Якраз робота над дисертацією дозволила Марку Карловичу глибоко вивчити вертеброгенні синдроми, що в подальшому дало

можливість йому стати висококласним спеціалістом вертебрологом. 18 січня 1941 року на засіданні Вченої ради I Київського медінституту він захистив кандидатську дисертацію на тему: «Матеріали к изучению висцеральной патологии при спинномозговых заболеваниях».

Перед самою війною Марк Карлович працював начальником неврологічного відділення Одеського військово-морського госпіталю і з перших днів війни був мобілізований з госпіталем на фронт. Його дружина Шабалтіна Євгенія Григорівна, диригент симфонічного оркестра, з якою вони прожили довге щасливе подружнє життя, пішла з чоловіком і також працювала в військовому госпіталі.

Війна була важким випробуванням для всіх. Але найбільше страждань, крові, ран, перев'язки бачили протягом безсонних ночей за довгі 4 роки війни медичні працівники.

З 1941 по 1945 р. Марк Карлович був начальником медичного відділення евакогоспіталю Південно-Західного, а потім Західного і Ленінградського фронтів.

В квітні 1945 р. Воєнрадою Ленінградського фронту він був нагороджений орденом «Червоної зірки» за надання допомоги пораненим. В подальшому він був нагороджений орденом «Вітчизняної війни», багатьма медалями і уже в мирний час йому було присвоєно звання підполковника медичної служби – це звання давали тільки учасникам Великої Вітчизняної війни.

В мирний час він був також нагороджений орденом «За заслуги», багатьма медалями і унікальною ювілейною медаллю до 100-річчя з дня народження Маньковського Бориса Микитовича.

М.К.Бротман

К.Г.Бротман

М.К.Бротман, 1941–1945 рр.

Після демобілізації в 1946 році Марк Карлович став старшим науковим співробітником Київського психоневрологічного інституту, в якому було нейрохірургічне відділення, і яким керував професор Арутюнов Олександр Іванович. Інститут знаходився на території теперішнього Інституту ортопедії та травматології.

В 1948 році продовжувалася «справа лікарів» і, щоб не піддавати ризику Марка Карловича, Арутюнов О.І. звільнив його з роботи до кращих часів.

В цей період з 1949 по 1950 рр. Марк Карлович працював завідувачем відділенням Київського філіалу центрального НДІ експертизи та працевлаштування при Міністерстві соціального забезпечення.

А з моменту створення Київського НДІ нейрохірургії в 1950 році Арутюнов О.І. забрав в новостворений інститут Марка Карловича на посаду старшого наукового співробітника.

В цей період Інститут найбільшу увагу приділяв забезпеченню нейрохірургічної допомоги значному контингенту хворих з наслідками травми нервової системи, отриманої в роки війни. Крім того, велика увага приділялася онкології і больовим синдромам травматичного і вертеброгенного походження.

Він консультував хворих з нейрохірургічною патологією, особливо багато було хворих із вертеброгенною патологією – це те, що було добре відоме Марку Карловичу.

Але справжній талант Марка Карловича як організатора нейрохірургічної служби в Україні роз-

крився з 1959 року (тоді йому було 50 років), коли він очолив оргметодвідділ Київського НДІ нейрохірургії і яким керував 18 років і ще 11 років працював як співробітник оргметодвідділу (тобто, 29 років).

Завідувачі оргметодвідділом Інституту нейрохірургії:

ст. наук. сп. Ромоданов Андрій Петрович (1950–1953)
к.м.н. Квітницький-Рижов Юрій Миколайович (1954–1956)
к.м.н. Файнзільбер Яків Ісакович (1957–1959)
к.м.н. Бротман Марк Карлович (1959–1977)
д.м.н. Пронзелев Павло Олексійович (1977–1985)
к.м.н. Гук Микола Петрович (1985–1988)
д.м.н. Пацко Ярослав Володимирович (1989–2000)
д.м.н. Сапон Микола Анатолійович (з 2001 р.)

Це був найактивніший період формування нейрохірургічної мережі в Україні.

З ініціативи Арутюнова О.І. і при безпосередній роботі як начальників штабу Ромоданова А.П. (1950–1953), Квітницького-Рижова Ю.М. (1954–1956), Файнзільберга Я.І. (1957–1959), а з 1959 р. Марка Карловича створювалися нейрохірургічні відділення. Спочатку на курсах спеціалізації в Інституті готувалися лікарі хірурги, травматологи, які були першими нейрохірургами в обласних центрах і великих районних центрах. Для початку вони забезпечували ургентну допомогу в своїх регіонах, а хворих із пухлинами головного чи спинного мозку направляли в Інститут нейрохірургії. В подальшому молодих лікарів направляли на спеціалізацію, готували кадри, і, маючи відповідний штат, почали створювати нейрохірургічні відділення.

Це був період створення нейрохірургічних відділень. Дійсно, основними рушійними силами в цьому плані були лідери-директори Інституту нейрохірургії академіки Арутюнов О.І., а потім Ромоданов А.П., але були люди, які безпосередньо виконували ці ідеї, втілювали їх в життя, готували відповідні накази і постанови. Ось такою людиною був Марк Карлович. Він не рвався на трибуну, не афішував на кожному кроці свою роботу, а кожного дня допомагав директорам формувати нейрохірургічну мережу України. З Арутюновим О.І. Марк Карлович працював 5 років як завідувач оргметодвідділом, а це дуже багато, бо всі, хто хоч трохи знали Арутюнова О.І. і його стиль роботи, можуть сказати, що, якщо людина не справляється

із роботою, робить її погано, то Арутюнов без коливань міняв такого співробітника і найчастіше пропонував їхати на периферію. А з Ромодановим А.П. Бротман М.К. пропрацював 24 роки, а як завідувач оргметодвідділу – 13 років, а це все – дуже великий період життя.

Марк Карлович був мудрою високоосвідченою людиною, він радив своїм директорам, як краще зробити, і ці поради завжди були вчасні і правильні.

Я наведу дані про створення основних нейрохірургічних відділень в обласних центрах України по алфавіту:

Вінницьке обласне нейрохірургічне відділення було організоване у 1958 році (30 ліжок) на базі Вінницької обласної психіатричної лікарні, зав. Ярославський Леонід Соломонович (1958–1988).

Волинське обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1965 році (40 ліжок), зав. Лисько Степан Олександрович (1965–1986).

Дніпропетровське нейрохірургічне відділення організоване у 1969 р. (20 ліжок), зав. Вишневський Володимир Олександрович.

Донецьке обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1962 р. (30 ліжок), зав. Головань Таїса Никифорівна (1962–1964), а нейрохірургічне відділення Донецької обласної травматологічної лікарні організоване в 1954 р., зав. Кондратенко Віктор Іванович (1954–1956).

Житомирське обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1961 р. (15 ліжок), зав. Потопник Павло Васильович (1961–1983).

Запорізьке обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1957 р. (30 ліжок), зав. проф. Приймєнко Дмитро Прохорович (1957–1967), а Запорізьке міське нейрохірургічне відділення організоване у 1963 р. (40 ліжок), зав. к.м.н. Кисельов Віктор Олександрович (1963–1978).

Івано-Франківське обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1965 р. (40 ліжок), зав. Білонога Михайло Теодорович (1965–1970).

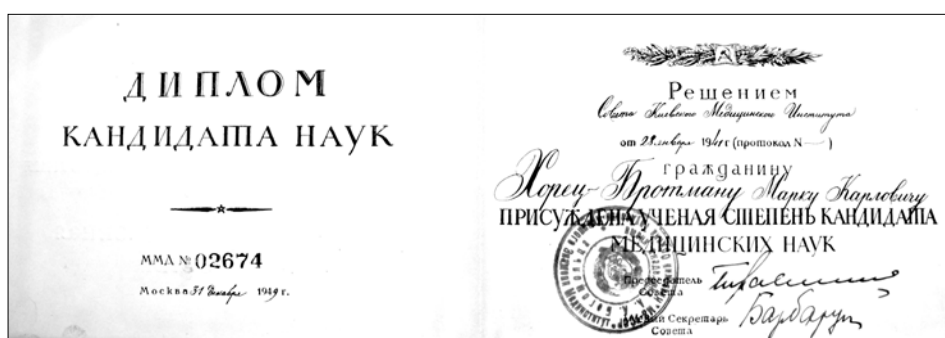
Луганське обласне нейрохірургічне відділення організоване в 1963 р. (45 ліжок), зав. Якубовський Вячеслав Андрійович.

Львівське обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1963 р. (40 ліжок), зав. Щур Микола Михайлович (1963–1976), а Львівське міське – у 1973 р. (40 ліжок), зав. Сурженко Віктор Георгійович (1973–1984).

Макіївське нейрохірургічне відділення організоване у 1970 р. (30 ліжок), зав. Кравцов Олексій Георгійович (1970–1974).

Миколаївське обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1964 р. (40 ліжок), зав. Гімпель Михайло Юхимович (1964–1974).

Нейрохірургічна клініка **Одеського** медінституту на базі обласної лікарні організована у 1962 р. (60 ліжок).

Тернопільське обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1971 р. (40 ліжок), зав. Скляр Анатолій Андрійович (1971–1972).

Ужгородське обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1968 р. (25 ліжок), зав. Заїченко Василь Васильович (1968–1973).

Херсонське обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1961 р. (30 ліжок), зав. к.м.н. Лященко Михайло Тимофійович (1961–1985).

Хмельницьке обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1951 р. (40 ліжок), зав. Пастушин Іван Петрович (1951–1994).

Черкаське обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1964 р. (30 ліжок), зав. к.м.н. Воронін Олег Васильович.

Чернівецьке обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1962 р. (40 ліжок), зав. Трахтенбройт Давид Натанович (1962–1974).

Чернігівське обласне нейрохірургічне відділення організоване в 1969 р. (50 ліжок), зав. к.м.н. Бугрей Анатолій Антонович.

Як видно із наведених даних 90% обласних нейрохірургічних відділень України було створено в період 1959–1977 рр., коли зав. оргметодвідділом був Марк Карлович Бротман, тобто, вся «чорнова» робота по створенню цих відділень проводилась ним.

Як згадує академік Ю.П.Зозуля, Марк Карлович не тільки готував необхідні документи на створення нових нейрохірургічних відділень, але і розробив звітну документацію про діяльність нейрохірургічних відділень України, тобто, на той період Інститут нейрохірургії повністю володів всіма необхідними інформаційними матеріалами по захворюваності нейрохірургічною патологією, по кількості операцій. І це давало можливості подальших організаційних перетворень.

Підсумком цієї величезної організаційної роботи стала монографія А.П.Ромоданова і М.К.Бротмана «Нейрохірургічна допомога в УРСР», яка була опублікована в 1981 році.

Це дуже цікава робота, в якій відображена історія розвитку нейрохірургії і що найбільш цікаво історія української нейрохірургії. Цю історію ви добре знаєте і вона ділиться на два періоди: до створення Інституту нейрохірургії і після створення Київського науково-дослідного інституту нейрохірургії в 1950 році як головного закладу, який сам розвивався з роками і розвивав нейрохірургію в Україні.

Як відзначено в монографії, з моменту створення Інституту нейрохірургії подальший розвиток нейрохірургії в УРСР відбувався під керівництвом Київського НДІ нейрохірургії – наукового, ліку-

Рівненське обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1974 р. (30 ліжок), зав. Маліков Олександр Іванович (1971–1983).

Севастопольське нейрохірургічне відділення організоване у 1973 р. (30 ліжок) зав. Смирнов Геннадій Ареф'євич (1973–1975).

Сумське обласне нейрохірургічне відділення організоване у 1967 р. (19 ліжок), зав. Сіващенко Павло Павлович (1967–1968).

вального і організаційно-методичного центру цієї галузі охорони здоров'я. Після створення Інституту подальший розвиток нейрохірургії України Марк Карлович Бротман ділить ще на два періоди: перший із 1950 по 1965 р., і другий з 1965 по 1980 р. коли була надрукована монографія. Я би назвав ці періоди Арутюнівськими (1950–1964), бо в 1964 році Арутюнов О.І. переїхав в Москву, і Ромоданівським (з 1965 року).

До 1965 р. нейрохірургія стала в Україні самостійною галуззю медичної науки і охорони здоров'я. Цей етап завершився формуванням структури нейрохірургічної служби в Україні за принципом обов'язкової організації в кожній області відділення на базі обласних лікарень і введення в областях головних позаштатних спеціалістів нейрохірургів, які відповідали за постановку лікувальної роботи з нейрохірургії. Була забезпечена консультативна і ургентна нейрохірургічна допомога обласними відділеннями екстреної і планової медичної допомоги.

Проводилась підготовка кадрів нейрохірургів і ознайомлення лікарів суміжних спеціальностей з методами надання допомоги при травмах нервової системи і ранніх проявах новоутворень нервової системи. Проводились семінари з доповідями нейрохірургів в обласних центрах для невропатологів, травматологів, хірургів, офтальмологів, лор-лікарів (проводилось стажування їх в Інституті нейрохірургії, видавались методичні рекомендації). Був введений інститут кураторства – за кожним провідним спеціалістом закріплювалась область.

Завдяки цим заходам в 1965 році порівняно із 1950 роком кількість нейрохірургічних відділень збільшилась у 8 разів, а нейрохірургічних ліжок – у 5 разів.

Недоліком, як пише Марк Карлович, була мала потужність нейрохірургічних відділень (в основному до 30 ліжок) і тільки у 7 областях України був організований цілодобовий прийом хворих із травмами нервової системи.

Дружній шарж, намальований
О.І.Арутюновим

З 1965 р. (як відзначають А.П.Ромоданов і М.К.Бротман) нейрохірургія вступила в період подальшої спеціалізації. В плановому порядку почали створюватися профільні нейрохірургічні відділи, основні з яких були нейротравматологічні.

Інститут нейрохірургії став школою трудового досвіду для нейрохірургів. Все нове, що робилося в Інституті, впроваджувалось в практику роботи нейрохірургічних відділень України.

Друга особливість цього періоду – це організація кафедр і доцентських курсів нейрохірургії при всіх медичних вузах України. Із створенням кафедр і курсів відпала необхідність в кураторах.

Кафедри та курси нейрохірургії України:

Курс нейрохірургії Вінницького медінституту організований у 1963 р.

Кафедра нейрохірургії Дніпропетровського медінституту організована у 1980 р.

Курс нейрохірургії Донецького медінституту організований у 1962 р.

Курс нейрохірургії Івано-Франківського медінституту організований у 1963р.

Кафедра нейрохірургії Кримського медінституту організована у 1960 р.

Курс нейрохірургії Луганського медінституту організований у 1963 р.

Курс нейрохірургії Львівського медінституту організований у 1972 р.

Курс нейрохірургії Одеського медінституту організований у 1965 р.

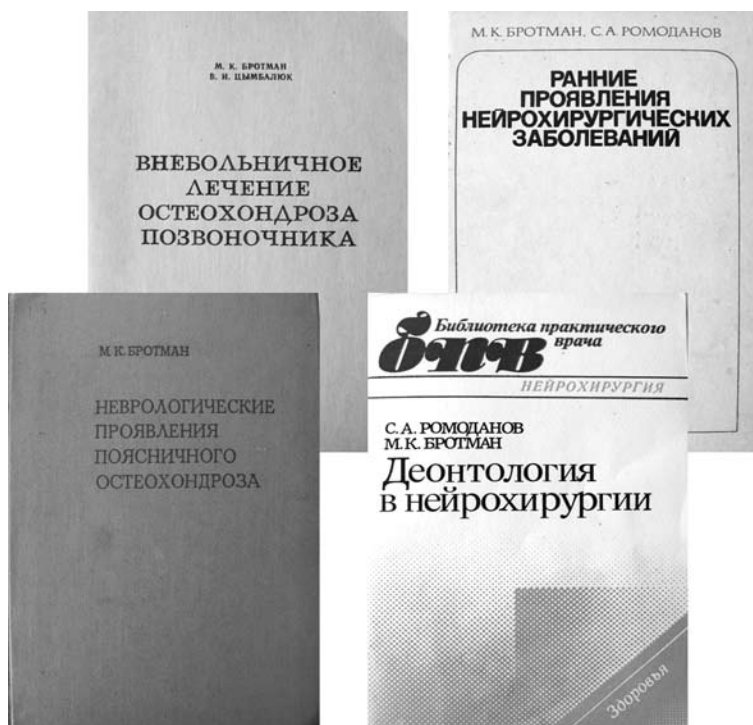
Курс нейрохірургії Полтавського стоматінституту організований у 1975 р.

Курс нейрохірургії Тернопільського медінституту організований у 1971 р.

Курс нейрохірургії Київського медінституту організований у 1970 р.

Курс нейрохірургії Харківського медінституту організований у 1971 р.

Курс нейрохірургії Чернівецького медінституту організований у 1968 р.

Як видно з наведених даних, більше двох третин курсів і кафедр нейрохірургії було відкрито після 1965 року.

Створювались міжобласні профільні спеціалізовані центри.

Поряд з якісним ростом відбувалося збільшення приходить і кількісний ріст нейрохірургічних відділень.

Порівняно з 1965 р. кількість нейрохірургічних відділень збільшилась у 2 рази.

Кількість малопотужних відділень (до 30 ліжок) зменшилось із 50% у 1965 році до 8% у 1980 році.

«Нейрохірург високого класу формується в середньому після 8–10 років роботи» пишуть А.П.Ромоданов і М.К.Бротман (с.94) в 1981 році в своїй монографії. Як це актуально зараз і як це переплітається із основними вимогами по підготовці нейрохірургів Європейської асоціації нейрохірургів.

Дуже цікава структура нейрохірургічних хворих, які лікували в нейрохірургічних відділеннях України в 1979 р.

Пухлини нервової системи	10,2%
головного мозку	8,8%
спинного мозку	1,2%
інші	0,2%
Захворювання нервової системи	27,0%
судинні	2,6%
наслідки запальних захворювань	
головного мозку	7,8%
дискогенний радикуліт	8,5%
Травма нервової системи	62,8%

Надзвичайно цікаві розділи в монографії: невропатологія і нейрохірургія; психіатрія і нейрохірургія; внутрішня медицина і нейрохірургія; офтальмологія і нейрохірургія; оториноларингологія і нейрохірургія; хірургія і нейрохірургія і навіть акушерство і гінекологія і нейрохірургія.

Вже тоді в монографії звучала дуже важлива тема — забезпечення ранньої діагностики захворювань, при яких показано нейрохірургічне втручання.

На базі Київського НДІ нейрохірургії до 1980 р. підготовлено 90% завідувачів нейрохірургічних відділень, 93,5% - всіх лікарів нейрохірургів і 75% лікарів суміжних спеціальностей.

Марк Карлович Бротман проводив велику роботу з видавничої діяльності.

Із 1955 року по 1970 рік в Київському НДІ нейрохірургії видавався міжвідомчий збірник «Проблеми нейрохірургії». Головним редактором були, відповідно, О.І.Арутюнов, потім А.П.Ромоданов, а першим в редакційній колегії із 1964 р. по 1970 рік був Бротман Марк Карлович. І не тому перший, що за алфавітом, а перший за значущістю його редакційної і організаційної роботи.

В подальшому з 1971 по 1992 рр. випускався збірник «Нейрохірургія», який змінив «Бюлетень УАН» з 1995 по 1999 рр., а з 2000 р. почав випускатися «Український нейрохірургічний журнал».

Як високоосвідчена людина із широким кругозором не тільки професійних знань, Марк Карлович чудово володів пером. Він не тільки прекрасно писав, про що говорять його 86 опублікованих робіт і 5 монографій, а і прекрасно редагував.

Я пригадую одну з перших своїх робіт, яку подав до збірника. Марк Карлович прорецензував її і попросив мене зайти до нього. Він сказав, робота нормальна, проте дуже великий вступ і його треба скоротити. Я почав заперечувати, і Марк Карлович каже: «Оно Вам надо?». Я не знав, що відповідати. З одного боку, шкода скорочувати те, що написав, а з іншого, розумів, що великий вступ ні до чого. Після того, як Марк Карлович розповів мені відомий одеський анекдот «Оно Вам надо?», я швидко скоротив вступ. Треба сказати, що Марк Карлович майже на кожен життєву ситуацію мав відповідний анекдот. Він дійсно зберігав в своєму мозку дуже великий запас знань.

Для тих, хто безвідповідально ставився до написання робіт, він на полях писав свої ключові слова, які не могли не привернути увагу автора.

Марк Карлович був відомий в Києві і Україні як висококваліфікований невропатолог. Він прекрасно діагностував всю нейрохірургічну патологію за допомогою неврологічного молотка і свого інтелекту, але найбільших вершин досяг вувертеброгенній патології. Це було його «коньком». Діагноз він міг ставити уже по тому, як пацієнт заходив в кабінет, і уточняв діагноз тільки кількома запитаннями. Правда, дивився він хворого ґрунтовно, хоча діагноз був у нього зразу. Це він робив не для себе, а більше для хворих, які завжди хочуть, щоб їх довго слухали і довго і детально обстежували.

Прикладом високого авторитету Марка Карловича у київських неврологів є згадка професора Могили Василя Васильовича, який мав знайомого пацієнта. Цього хворого лікував районний невропатолог, і йому треба було зробити паравертебральні блокади. Так от, цей невролог сказав: «Я спочатку проконсультуюсь із Марком Карловичем, а якщо він підтвердить мою тактику лікування, то я зроблю блокади».

Свій величезний неврологічний досвід Марк Карлович чудово виклав у своїх монографіях «Неврологические проявления поясничного остеохондроза» (1975), «Ранні прояви нейрохірургічних захворювань».

Дружина Шабалтіна Євгенія Григорівна, симфонічний диригент

Дуже цікавою є єдина в Україні, а можливо і в колишньому Союзі монографія «Деонтологія в нейрохірургії» (1990 р.).

В ній розглянуті всі аспекти деонтології в нейрохірургії, особливості взаємовідносин нейрохірургічного хворого і нейрохірурга, деонтологія в нейрохірургічній педіатрії, геріатрії, наслідки порушень деонтологічних норм, деонтологія в роботі середнього медичного персоналу, і навіть в науково-дослідній роботі.

Я пам'ятаю лекцію, яку молодим нейрохірургам читав Марк Карлович. Шкода, що я не можу знайти той конспект. Але я запам'ятав моменти, які необхідні: тема повинна бути актуальною і мати новизну – це класика.

Але Марк Карлович сказав дуже важливу річ, що для клінічної роботи (а тоді переважно виконувалися клінічні роботи) необхідно, щоб уже був «задел», готовий матеріал хоча би частково, інакше треба буде втратити багато часу на збирання матеріалу.

Тому для молодих я кажу:

1. тема повинна бути актуальна
2. бути новою, або мати новизну
3. повинен уже бути матеріал (задел)

і четверте, що я додаю вже від себе – правильний вибір керівника, такого, який бачить перспективу і може довести дисертанта до захисту.

Я рекомендую всім молодим нейрохірургам ознайомитись з цією чудовою монографією.

В 1987 році Марк Карлович почав втрачати зір. Я не можу сказати причини втрати зору, але у близьких родичів Марка Карловича це був не перший випадок втрати зору.

Він мав прекрасну пам'ять, незважаючи на вік, але через зір не міг працювати. Щоб не втрачати інформацію, Марк Карлович постійно перебував біля приймача і протягом дня отримував інформацію.

Але його мозок хотів творити, він ще не повною мірою віддав ті знання, які накопилися за десятки років в науці, в неврології, в нейрохірургії.

Марк Карлович почав працювати над монографією «Внебольничное лечение остеохондроза позвоночника». Оскільки він не міг самостійно читати, то просив читати відповідні розділи з книг, які він називав, свою дружину Євгенію Григорівну. А потім Марк Карлович писав.

М.К.Бротман

Незважаючи на відсутність зору, він писав рівними строчками і правильними буквами.

Одного разу він зателефонував мені і запропонував допомогти йому завершити цю роботу. Звісно, я не міг відмовити:

В мирі і злагоді до останньої хвилини життя

перше, через повагу до Марка Карловича, друге, мені було приємно, що саме до мене він звернувся. Це була прекрасна школа для мене – тренінг, як писати монографію, школа, яку проводив великий Маєстро.

Я до деталей пам'ятаю його кабінет в квартирі на Подолі з великою кількістю унікальних книг, великий робочий стіл і головне чітке мислення, логічне викладання матеріалу без «води» і «лирических отступлений». Дуже вдячний Марку Карловичу за ту велику школу. Він не тільки навчив, але прищепив смак творити. Тому ця невеличка монографія для мене є найдорожчою.

На жаль, здоров'я Марка Карловича прогресивно погіршувалося. В нього загострилися старі хвороби – сечокам'яна, і почали здавати нирки. Фтізіатри виявили туберкульоз, почали наростати явища серцево-легеневої недостатності.

Довелося госпіталізувати Марка Карловича в 5 клініку. Він був у 8 палаті разом із дружиною. Євгенія Григорівна і дочка Світлана Марківна були постійно в клініці.

Ми запрошували консультантів, збирали консиліуми, робили все можливе, щоб допомогти Марку Карловичу. На жаль, не вдалося. Він помер 25 листопада 1992 року на 85 році життя і був похований на Байковому цвинтарі.

Дружина Євгенія Григорівна прожила 91 рік і померла від порушень кровообігу.

Дочка Світлана є професором кафедри старовинної музики, відомою в Україні і за її межами, єдиною в Україні майстринею гри на старовинному інструменті клавесині. Вона багато гастролює за кордоном.

І сьогодні, вшановуючи світлу пам'ять Бротмана Марка Карловича, хочу ще раз підкреслити його надзвичайно важливу роль в організації нейрохірургічної служби в Україні, він був тою ланкою, яка під керівництвом академіків О.І.Арутюнова і А.П.Ромоданова по цеглині створювала цю службу, керувала нею і проводила необхідні кроки для її удосконалення.

А особисто я вдячний долі, яка дала мені можливість навчатися викладати свої думки, писати наукові твори у висококваліфікованого невропатолога, блискучого наукового працівника і організатора нейрохірургічної служби України, великого Маєстро «пера и мысли» – Марка Карловича Бротмана.